

УДК 343.1

DOI 10.36919/3041-1149(Print).9.2025.197-202

**П. Ю. Кравчук,**

кандидат юридичних наук, доцент,

декан юридичного факультету,

ПВНЗ «Європейський університет»

email: petro.kravchuk@e-u.edu.ua

ORCID 0000-0003-4246-974X

## **ОКРЕМІ АСПЕКТИ НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО ГРОМАДЯН, ЩОДО ЯКИХ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ**

*У статті здійснено комплексний аналіз окремих аспектів накладення арешту на майно громадян, щодо яких здійснюється кримінальне провадження. Досліджено правову природу цього інституту в контексті його подвійної природи, як одного із заходів забезпечення кримінального провадження та водночас істотного обмеження конституційного права на мирне володіння майном. Зосереджено увагу на особливостях правового регулювання арешту майна в національному законодавстві, зокрема в межах норм Кримінального процесуального кодексу України, а також на його відповідності міжнародним стандартам захисту права власності. Підкреслено актуальність досліджуваної проблеми в умовах зростаючої кількості випадків застосування арешту майна в кримінальному провадженні без належного обґрунтування та достатньої доказової бази, у зв'язку із чим звернено увагу на типові помилки під час ініціювання арештів майна, а також ризики судового формалізму. Окрему увагу приділено проблематиці застосування арешту майна осіб, які не є підозрюваними чи обвинуваченими, також застосуванню практики Європейського суду з прав людини у справах, де держава втручається в право власності третіх осіб. Сформульовано конкретні способи підвищення ефективності судового контролю, посилення процесуальних гарантій для добросовісних власників і забезпечення балансу між публічним інтересом держави та захистом прав особи під час застосування арешту майна в кримінальних провадженнях.*

**Ключові слова:** арешт майна, захід забезпечення кримінального провадження, принцип пропорційності, треті особи, слідчий суддя.

**Постановка проблеми та її актуальність.** Питання застосування арешту майна в кримінальному провадженні як було одним із актуальних у практиці органів досудового розслідування та суду, так і не втратило своєї нагальності в умовах повномасштабної війни в Україні. Особливого значення воно має в умовах потреби забезпечення відповідного рівня процесуальних гарантій права власності, гарантованого як Конституцією України, так і міжнародними договорами, ратифікованими Україною, в період уніфікації національного законодавства до стандартів права ЄС. Водночас актуальність теми також обумовлена тим, що арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження не лише виступає засобом процесуального примусу, але й виконує роль одного із інструментів забезпечення належного досудового розслідування, зокрема відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень з дотриманням критеріїв справедливості.

У сучасних умовах активної протидії злочинності, а саме економічним кримінальним правопорушенням, корупції, відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, органи досудового розслідування все частіше вдаються до накладення арешту на майно як підозрюваних, так і третіх осіб. Одночасно практика правозастосування цього інституту свідчить про наявність численних зловживань, зокрема, на часто формальний підхід обґрунтування відповідних клопотань, надалі – недостатній рівень судового контролю, що в сукупності призводить до порушення конституційного права власності. Окремої уваги також заслуговують умови та межі допустимості

обмеження права власності осіб, які не мають статусу підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні, але щодо майна яких застосовуються обмежувальні заходи.

Наведене актуалізує потребу в удосконаленні правозастосовної практики через формування чітких стандартів доказування під час застосування арешту майна, а також послідовну імплементацію практики Європейського суду з прав людини в національну юрисдикцію. Тобто дослідження правової природи, підстав, процесуальних гарантій і судової практики накладення арешту на майно має важливе значення не лише для теорії кримінального процесу, а й для формування справедливої та ефективної моделі кримінального провадження в Україні.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження проблем застосування заходів забезпечення кримінального провадження загалом і арешту майна зокрема постійно перебуває в фокусі уваги правників. Питанням порядку й особливостям застосування арешту майна приділяли увагу П. Д. Денисюк, М. В. Лотоцький, А. Ю. Собчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило, І. В. Гловюк, Ю. М. Мирошніченко, О. В. Музиченко, А. Е. Руденко тощо.

**Метою статті** є дослідження окремих аспектів накладення арешту на майно громадян, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, з урахуванням практики правозастосування.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** КПК України регламентує процесуальний порядок застосування арешту майна як одного із видів заходів забезпечення кримінального провадження, який може застосовуватися з метою збереження речових доказів, унеможливлення ймовірного відчуження майна, яке підлягатиме конфіскації, або для забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від кримінального правопорушення. Одночасно за своєю правовою природою арешт майна є обмеженням конституційного права особи на володіння, користування й розпорядження своєю власністю, а тому має застосовуватися лише за наявності обґрунтованих підстав.

Питання гарантування права власності в кримінальному провадженні регламентовано на міжнародно-правовому рівні та забезпечується в діяльності міжнародних судових установ. Так, ст. 1 «Захист власності» протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначає, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [6].

Ця стаття формулює три визначальні правила щодо гарантування права власності. По-перше, йдеться про принцип мирного володіння майном, коли «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном», що є основною гарантією права на безперешкодне користування своєю власністю. По-друге, правило щодо позбавлення власності, коли «ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права», яке дає змогу державі на відповідне втручання в разі дотримання чітких умов для таких дій. Першою такою умовою є дії «в інтересах суспільства», коли відповідне втручання повинно мати законну суспільно значиму мету, наприклад виконання судового рішення щодо конфіскації майна, здобутого злочинним шляхом. Наступна вимога визначається формулюванням «на умовах, передбачених законом», вказуючи, що будь-яке позбавлення власності має бути засноване на чітких положеннях національного законодавства. Також це правило передбачає умову дотримання «загальних принципів міжнародного права», підкреслюючи потребу в дотриманні загальновизнаних міжнародних стандартів, зокрема принципу пропорційності, на якому неодноразово наголошує практика ЄСПЛ.

Третім із наведених у ст. 1 протоколу правил є «контроль за користуванням майном», що визначено в абз. 2: «Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [6]. Тобто це положення встановлює право держави на регулювання та обмеження відносин власності, наприклад через застосування арешту майна, конфіскації або спеціальної конфіскації в межах кримінальної процесуальної діяльності.

Власне, такий належний контроль відбувається в межах реалізації повноважень слідчого судді, який має ретельно дослідити й оцінити обставини провадження, перевірити наявність доказів, що підтверджують правомірність підстав для застосування арешту майна. Варто наголосити,

що межі дискреції слідчого судді мають визначатися також через призму практики ЄСПЛ, яка зазначає, що будь-яке втручання в право власності має бути пропорційним, виправданим і передбаченим законом, тобто відбуватися не лише в разі наявності формальних підстав для арешту, а й за умови доведеності органом досудового розслідування його потреби в кожному конкретному випадку фактичними обставинами провадження.

Проте наукові доробки ряду правників, а також проаналізована практика судів першої та апеляційної інстанцій дають змогу дійти висновку, що значна частина клопотань про арешт майна подається без належного обґрунтування, зокрема, охоплюючи лише формальне посилення на статті КПК України без конкретизації фактичних обставин провадження та доказів, які підтверджують потребу в застосуванні арешту майна. Також частими є випадки, коли слідчі не надають достовірної інформації щодо правового режиму та вартості майна, обґрунтованих відомостей щодо наявності зв'язку цього майна із підозрюваною особою або вчиненим кримінальним правопорушенням тощо, що ускладнює ефективне здійснення судового контролю. За недостатньої обґрунтованості клопотання слідчий суддя має право відмовити в його задоволенні, але судова практика свідчить, що часто слідчі судді першої інстанції ухвалюють рішення автоматично без детального та критичного аналізу доказів сторони обвинувачення, що створює ризики для прав власників майна, особливо йдеться про осіб, що не мають процесуального статусу підозрюваного чи обвинуваченого. Так, під час розгляду апеляційних скарг судді наголошують на тому, що «у кожному конкретному кримінальному провадженні слідчий суддя, застосовуючи вид обтяження, в цьому випадку арешт майна, має неухильно дотримуватись вимог закону. Під час накладення арешту на майно слідчий суддя повинен обов'язково переконатися в наявності доказів на підтвердження вчинення кримінального правопорушення. Водночас закон не вимагає, щоб вони були повними та достатніми на цій стадії кримінального провадження, однак вони мають бути такими, щоб слідчий суддя був впевнений у тому, що ці докази можуть дати підстави для пред'явлення обґрунтованої підозри у вчиненні того чи іншого злочину. Крім того, наявність доказів у кримінальному провадженні має давати слідчому судді впевненість у тому, що в цьому кримінальному провадженні потрібно накласти вид обмеження з метою уникнення негативних наслідків» [7].

Також суд зауважив, що «беручи до уваги те, що за матеріалами клопотання неможливо чітко встановити тих обставин, яке відношення майно має до розслідуваних кримінальних правопорушень, апеляційний суд вважає, що в цьому кримінальному провадженні орган досудового розслідування не довів потреби в накладенні арешту на майно, що, відповідно до вимог ч. 1 ст. 173 КПК України, мало стати підставою для відмови в задоволенні клопотання, однак безпідставно не було зроблено слідчим суддею.

На підставі викладених обставин, які свідчать про неповноту, однобічність і необ'єктивність судового розгляду, ухвала слідчого судді підлягає скасуванню як незаконна та необґрунтована, а апеляційна скарга задоволенню з постановленням судом апеляційної інстанції нової ухвали про відмову в задоволенні клопотання прокурора як такого, що внесено до суду з порушенням ст. 171 КПК України та за недоведеності необхідності арешту майна, який у разі викладених у клопотанні обставинах явно порушуватиме справедливий баланс між інтересами власника майна, гарантованими законом, і завданням цього кримінального провадження» [7].

Враховуючи наведене, вважаємо вагомим напрацювання єдиного стандарту доказування для обґрунтування застосування арешту майна в кримінальному провадженні, який би повно враховував особливості цього заходу забезпечення кримінальних проваджень.

Окремим гострим аспектом у реалізації інституту арешту майна в кримінальному провадженні є застосування арешту майна третіх осіб. Законодавство України дозволяє арешт майна, яке належить непідозрюваному, обвинуваченому тощо, а також третій особі, яка фактично немає жодного відношення до обставин вчинення відповідного правопорушення, – за умови доведеності зв'язку цього майна зі злочином або отримання його злочинним шляхом.

У КПК України було окреслено умови, за наявності яких можливий арешт майна третіх осіб: 1) для накладення арешту на майно третіх осіб треба довести факт отримання чи придбання в підозрюваного, обвинуваченого такого майна безоплатно або в обмін на суму, значно нижчу за

ринкову вартість, або ж довести, що така особа знала чи мала знати, що мета такої передачі – отримання доходу від майна, здобутого внаслідок вчинення злочину, приховування злочину та/або уникнення конфіскації; 2) дотримання судового порядку дослідження доказів, які свідчать про відповідний порядок набуття третьою особою майна, що мають бути достатніми, а обов'язок доказування покладається на слідчого та прокурора; 3) заборона здійснювати арешт майна добросовісного набувача [2, с. 98; 5, с. 336].

Зазначимо, що практика застосування арешту майна третіх осіб також повинна відповідати критеріям правової визначеності, передбачуваності та справедливості. Погоджуємося із М. Д. Денисовським, А. Ю. Ярошович, що недосконалість правового регулювання в цій сфері нерідко призводить до зловживань і порушень прав людини, особливо в частині забезпечення належних правових гарантій для таких осіб [1, с. 18]. У ч. 4 ст. 170 КПК України закріплено, що у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 цієї статті, арешт накладається на майно третьої особи, якщо є підстави вважати, що воно підлягає спеціальній конфіскації у випадках, передбачених КК України, тобто спеціальній конфіскації підлягає майно, яке було отримано внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходом від такого майна; призначалося (використовувалося) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; було предметом кримінального правопорушення, крім того, яке повертається власнику (законному володільцю), а в разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; було підшукано, виготовлено, пристосовано або використано як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їхнє незаконне використання [3; 4]. Арешт накладають на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно або за вищу чи нижчу від ринкової вартість, і знала або могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пп. 1–4 ч. 1 ст. 96-2 КК України [4].

У ч. 1 ст. 64-2 КПК України зазначено, що «третьою особою, на майно якої може бути накладено арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особа» [4]. Оскільки вимоги до цих осіб чітко не визначені, зокрема відсутнє законодавче розмежування між добросовісними власниками майна та його фіктивними правонабувачами, на практиці такий примусовий захід може бути застосований до будь-якої особи.

Частина 3 ст. 64-2 КПК України передбачає, що третя особа, на майно якої накладено арешт, має права й обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого щодо арешту майна, але аналіз слідчої та судової практики дає змогу стверджувати про неналежний рівень процесуальних гарантій таких учасників і порушення їхніх прав у кримінальному провадженні [4]. Не акцентуючись детально, оскільки це стане предметом наших окремих наукових доробок, зазначимо, наприклад, відсутність чіткої процедури повідомлення третіх осіб про клопотання щодо арешту їхнього майна, що позбавляє їх можливості ефективно захищати свої права в суді. Також ризики порушення прав третіх осіб – власників майна закладено в самій процедурі розгляду клопотання про арешт майна згідно із ч. 1 ст. 172 КПК України, де відсутність учасників процесу в судовому засіданні не є перешкодою для ухвалення рішення, тобто непоодинокими є ситуації, коли добросовісні набувачі дізнаються про застосування цього заходу забезпечення вже на етапі фактичного виконання відповідної ухвали слідчого судді, що є неприпустимим порушенням права на захист своїх інтересів.

І тут знову варто повернутися до практики ЄСПЛ щодо застосування статті 1 протоколу № 1 до Європейської конвенції, яка має бути визначальною для оцінювання законності та пропорційності арешту майна третіх осіб у кожному випадку вирішення питання про його застосування, оскільки ЄСПЛ послідовно підкреслює потребу в дотриманні «справедливого балансу» між публічним інтересом у боротьбі зі злочинністю та захистом права власності приватної особи [6]. ЄСПЛ у справах проти України неодноразово підкреслював потребу в забезпеченні в національних механізмах ефективних процесуальних гарантій і засобів правового захисту власників майна в кримінальних провадженнях, які б відповідали законності, пропорційності та легітимності мети застосування. Так, стандарти ЄСПЛ виходять із того, що втручання має бути передбачене законом, який є доступним і забезпечує належні процедурні гарантії проти свавілля

органів кримінальної юстиції. Одночасно застосування арешту майна третьої особи має переслідувати виключно законну мету, зокрема повернення активів, одержаних злочинним шляхом, збереження речових доказів або забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Крім того, ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує на тому, що втручання не може бути надмірним, а тому під час вирішення питання щодо застосування арешту майна потрібно впевнитися в наявності обґрунтованого зв'язку між арештованим майном і розслідуваним злочином. Також варто оцінити докази, які свідчать про те, що третя особа знала або ж мала знати злочинний характер походження набутого нею майна, оскільки за умови добросовісного набуття відповідний запобіжний захід може бути визнаний непропорційним. Крім того, потрібно передбачити на нормативному рівні та оцінювати в кожному конкретному випадку дотримання для третьої особи ефективних процедурних гарантій, зокрема щодо обов'язкового повідомлення її про розгляд відповідного клопотання та забезпечення можливості повноцінно брати участь у судовому розгляді клопотання про арешт майна, оскільки йдеться як про обмеження / позбавлення її права власності на це майно, так і про ймовірність втручання в законну господарську діяльність такої особи, що може перевищувати допустимі межі втручання тощо.

Враховуючи відповідну практику ЄСПЛ, досвід національних судів у вирішенні клопотань щодо застосування арешту майна та для підвищення рівня правового захисту власників майна в кримінальному провадженні, доцільним є запровадження обов'язкової участі такого власника в розгляді клопотання слідчого суддею, а також удосконалення системи апеляційного перегляду таких рішень.

**Висновки.** З урахуванням вищезазначеного можна дійти висновку, що інститут арешту майна вимагає подальшого вдосконалення як на законодавчому, так і на практичному рівні, що має спрямовуватися на підвищення стандартів обґрунтування клопотань, ефективність судового розгляду, посилення процесуальних гарантій захисту прав осіб, майно яких підлягає арешту. Одним із інструментів на цьому шляху може стати розробка методичних рекомендацій для слідчих суддів щодо оцінювання обґрунтованості таких клопотань і забезпечення належного судового контролю, що сприятиме формуванню єдиної судової практики, поєднаної з урахуванням позицій ЄСПЛ, під час винесення рішень щодо застосування арешту майна. Загалом забезпечення ефективного балансу між публічними інтересами держави в кримінальному провадженні та приватними інтересами осіб є одним із ключових завдань у процесі застосування арешту майна.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисовський М. Д., Ярошович А. Ю. Арешт майна та його застосування у кримінальному провадженні: правові аспекти та практичний досвід. *Галицькі студії*. 2024. Вип. 7–8. С. 15–21.
2. Денисюк П. Д. Окремі проблемні питання арешту майна за кримінальним процесуальним законодавством України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2, т. 2. С. 97–100.
3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3500>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Лютий О., Ковальчук О. Накладення арешту на майно в кримінальному провадженні в Україні: проблемні питання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2023. Вип 4 (40). С. 334–341.
6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. URL : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_535#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text)
7. Ухвала Київського апеляційного суду у провадженні № 11-сс/824/3499/2021 від 03.08.2021. URL : [https://reyestr.court.gov.ua/Review/98868105?utm\\_source=chatgpt.com](https://reyestr.court.gov.ua/Review/98868105?utm_source=chatgpt.com)

## REFERENCES

1. Denysovs'kyu, M. D. & Yaroshovych, A. YU. (2024). Aresht mayna ta yoho zastosuvannya u kryminal'nomu provadzhenni: pravovi aspekty ta praktychnyy dosvid [Arrest of property and its application in criminal proceedings: legal aspects and practical experience]. *Halyts'ki studiyi*. Vol. 7–8. 15–21 [in Ukrainian].

2. Denysyuk, P. D. (2017). Okremi problemni pytannya areshtu mayna za kryminal'nym protsesual'nym zakonodavstvom Ukrayiny [Certain problematic issues of arrest of property under the criminal procedural legislation of Ukraine]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*. No 2, t. 2. 97–100 [in Ukrainian].

3. Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3500> [in Ukrainian].

4. Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-176> [in Ukrainian].

5. Lyutyi, O. & Koval'chuk, O. (2023). Nakladennya areshtu na mayno v kryminal'nomu provadzhenni v ukrayini: problemni pytannya [Imposition of arrest on property in criminal proceedings in Ukraine: problematic issues]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika»*. Vol. 4 (40). 334–341 [in Ukrainian].

6. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 20.03.1952. URL : [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_535#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text) [in Ukrainian].

7. Resolution of the Kyiv Court of Appeal in proceedings No. 11-cc/824/3499/2021 of 03.08.2021. URL : [https://reyestr.court.gov.ua/Review/98868105?utm\\_source=chatgpt.com](https://reyestr.court.gov.ua/Review/98868105?utm_source=chatgpt.com) [in Ukrainian].

#### **P. Yu. Kravchuk. CERTAIN ASPECTS OF THE ARRESTS OF CITIZENS' PROPERTY SUBJECT TO CRIMINAL PROCEEDINGS**

*The article provides a comprehensive analysis of certain aspects of the arrest of citizens' property subject to criminal proceedings. The legal nature of this institution is studied in the context of its dual nature – as one of the measures to ensure criminal proceedings and, at the same time, as a significant restriction of the constitutional right to peaceful possession of property. The focus is on the specifics of the legal regulation of the arrest of property in national legislation, in particular within the framework of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as on its compliance with international standards for the protection of property rights. The relevance of the problem under study is emphasized in the context of the growing number of cases of the use of property arrest in criminal proceedings without proper justification and sufficient evidentiary base, in connection with which attention is drawn to typical errors in initiating property arrests, as well as the risks of judicial formalism. Special attention is paid to the issue of the use of seizure of property of persons who are not suspects or accused, as well as the application of the practice of the European Court of Human Rights in cases where the state interferes with the property rights of third parties. Specific ways of increasing the efficiency of judicial control, strengthening procedural guarantees for bona fide owners and ensuring a balance between the public interest of the state and the protection of individual rights when using seizure of property in criminal proceedings are formulated.*

**Keywords:** seizure of property, measure of securing criminal proceedings, principle of proportionality, third parties, investigating judge.